

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

“ԼԻԱԿԱՏԱՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԼԵՋՈՒԻ

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԵԱՄԲ 562 ԼԵՋՈՒՆԵՐԻ”

Ն Ե Ր Ա Շ Ո Ւ Թ Ի Ն

ՀՐԱՋԵԱՑ ԱՃԱՌԻՒՄ — Երևան — 1955, էջ 655

Հարապալից արաբերենը Հարաալիյի Արաբիոյ՝ Նմենի զանազան ժողովուրդներու լեզուն է, որ ծանօթ է հին արձանագրութիւններով. կը կոչուի նաև հիւսթարի, արաբական և այլն. Այժմ, այս շրջանին մէջ, երեք կարևոր լեզուներ կան՝ մեհրի, Սոմալի կղզիի լեզուն (Պապ էլ Մէնտէպի մօտ) և ժալաուրի լեզուն, Պարսից ծոցի վրայ, Երեքն ալ անկախ լեզուներ են. առաջինը աւելի նման է եթովպականին քան թէ արաբերէնին, Տես W. Wright, A Grammar of the Arabic Language, 3րդ հրտ., Cambridge, 1896 և 1898; M. Gaudeloy-Demombynes R. Blachère, Grammaire de l'arabe classique, 1939; Encyclopédie de l'Islam, Arabie յօդուածը և զանազան լեզուաբանական յօդուածներ:

Երկու ձիրքերուն մարդերու վրայ պակաս ըլլալն է. Խնդիրը չուտով կը լուծուի, մանաւանդ թէ նոյնիսկ լուծուելու պէտք չ'ունենան, երբ այդ երկու ձիրքերը կան և կը տրին: Աղօթինք ուրիշն Բարձրիոյն Աստուծոյ, որ է նոյնինքն գերազանց ճշմարտութիւնը և սիրոյ գագաթնակէտը, որ այս երկու ձիրքերը հաղորդէ մեզի՝ որ Իր արարածներն ենք. և այն ատեն ոչ միայն այս խնդիրը, այլև աշխարհի վրայ եղող բոլոր ուրիշ խնդիրներն ալ կը պոնեն իրենց գոհացուցիչ և վերջնական լուծումը:

ՄԱՔՍ ԻՇԽԱՆ ՍԱՔՈՒ Թրգմ. Մ. Ա. Օ.

(Վերջ 4)

Արտագրուած Ոստան Թերթն, 1911

8. — Եթովպերէն կամ հապտեբէն: Եթովպիան Աֆրիկէի ընդարձակ երկրներէն մէկն է, Կարմիր ծովի արևմտեան կողմը փռուած: Քուշեան լեզուներու հայրենիքն է. Ն. Ք. բաւական դարեր առաջ, Հարաալիյի Արաբիոյ սեմականներէն ճիշդ մը՝ Հապէշը գաղթեց այս երկիրը և Ա. դարուն արդէն պետութիւն հիմնուած էր հոն: Ինքնիշխան համաձայն, հապէշերէնի հնագոյն վիճակը կը կոչուի կեզ, որ աւանդուած է Գ. դարէն, երբ Հապէշները Քրիստոնէութիւնը ընդունեցին: Ս. Գիրքը այս լեզուով թարգմանուեցաւ Ե. դարուն: Կեզը այսօր ալ կը պահէ իր գոյութիւնը Հապէշ եկեղեցիի մէջ իբրև գրաբար, որու աշխարհարարներն են՝ Կիրիլլեան և զիզէ լեզուները: Հապէշական տարբեր լեզուներ են՝ ամիարա, հարարի և այլն:

Ամական լեզուները չափազանց մօտ են իրարու թէ՛ բառերու հնչական նմանութեան տեսակէտէն և թէ՛ քերականական յօրինուածութեամբ: Նոյնիսկ ոչ մասնագէտի համար, սեմական լեզուներու ցեղակցութիւնը զգալի և ըմբռնելի է: Տես August Dillmann (վերաքննուած Carl Bezoldի կողմէ, Թարգմ. J. A. Crichtonի կողմէ), Ethiopic Grammar, London, 1907; Marcel Cohen, Etudes d'Ethiopien méridional, Paris, 1931; Նոյնէն՝ Traité de langue amharique, Paris, 1936; Enrico Cerulli, La lingua e la storia di Harar, Rome, 1936.

Գ. — Քամեան Ընսանիխ: Քամեան լեզուները ի հնունդ կը գրուէին ամբողջ Հիւսիսային Աֆրիկէն՝ ծովէն մինչև Սահարա և Կարմիր ծովի եզերքով, Եթովպիոյ վրայով մինչև Հասարակած, կը բաժնուի երեք ճիւղերու.

1. — Եգիպտական:
2. — Քուշեան:
3. — Լիպիոյ — պերպտական:

1. — Եգիպտերէն, ծանօթ է մեզի Ն. Ք. 4000 թուականէն: Աշխարհի ամենահին գրաւոր լեզուներէն մէկն է, որ կը պարունակէ հազարաւոր մեհենագիր արձանագրութիւններ, որոնց այբուբենը մինչև 3000 նշաններ է կը բաղկանայ: Եգիպտերէնի շարունակութիւնն է լիպտերէնը, որ սկսուած է գրի առնուիլ Գ. դարէն և է. դարէն սկսեալ

տեղի տուած է արաբերէնի: Այսօր զգտե-
րէնը կը գործածուի իբրեւ եկեղեցական
մեռեալ լեզու: Տես Adolf Erman, Aegypt-
tische Grammatik, 4րդ հրտ., Berlin, 1928;
Alan H. Gardiner, Egyptian Grammar, Ox-
ford, 1927; Gustave Lefebvre, Grammaire
de l'égyptien classique, Le Caire, 1940.

2. — Բուլեան յորջորջումը կը կրեն Ե-
թովպոյոյ նախարհիկները, որոնցմէ շատերը
իբնեց մայրենի լեզուն կ'որոնցուցած: Ե-
թովպերէն կը խօսին. բնիկ լեզուներուն
մէջ նշանաւոր են սոմալին և գալլուն: Տես
Leo Reinisch, Die Somali-Sprache, 3 հա-
տոր, 1900-1903; Franz Praetorius, Ue-
ber die hamitischen Sprachen Ostafrikas,
Beiträge zur Assyriologie, 1917, II, 1894.

3. — Լիպիոյ-պերպերական յորջորջու-
մով կը հասկցուն այն բոլոր բնիկ ավիր-
կեցի ժողովուրդները, որոնք կը բնակին
Եգիպտոսի արեւմտեան սահմանէն սկսած
մինչև ավիրանոսը և Գանարեան կղզիները:
Անցեալի մէջ, այս ժողովուրդները մեծ դեր
չեն խաղցած. յայտնի է միայն Նուսիտա-
ցիներու պետութիւնը՝ Ն. Բ. 238-148 թուա-
կաններուն: Հին շրջաններէն կը ձեռն իրայն
մի քանի հարիւր կարճ արձանագրութիւն-
ներ, Ն. Բ. Գ. դարէն, որոնք լաւ կարդաց-
ուած չեն: ԺԲ. դարուն, պերպէր Շլեռ
ցեղին մէջ երեան եկաւ Ալմոհատիներու
կրօնքը, որու իբրեւ հետեանք հիմնուեցաւ
Ալմոհարի պետութիւնը, առանձին գրակա-
նութեամբ, որ այժմ կ'որոտուած է: Հետա-
գային: արաբերէնը դարձած է բոլորին հա-
մար գրական՝ և ապա մայրենի լեզու, որով
պերպերներէն հետզհետէ կը ջնջուի կ'անհե-
տանայ: Պերպերական գլխաւոր լեզուներն
են — Սահարայի մէջ՝ քուաբէկ, Մորիթա-
նիոյ մէջ՝ զենակա, Մարոքի մէջ՝ ռիֆթի
և տլեմենթու լեզուն, Ալճերիոյ մէջ՝ վե-
նեսա, գալլիբերքը և Գանարեան կղզիներու
հին լեզուն, որ հիմա սպանիերէնի զիտաց
ջնջուած է: Տես Oric Bates, The eastern
Libyans, London, 1914; Stéphane Gsell,
Histoire ancienne de l'Afrique du Nord,
հատոր I, Paris, 1913; J. B. Chabot, In-
scriptions punico-libyques bilingues de l'Af-
rique du Nord, Cahiers de la Société asia-
tique (1936); Ernst Zyhlarz, Die «unkena-
nte» Schrift des antiken Südspaniens,

Z. D. M. G., հատոր 87, 1933-34. Բազ-
մաթիւ մենագրութիւններ, մասնակի ու-
սումասիրութիւններ, մատենագրութիւն-
ներ կը գտնենք նաև հետեւեալ հրատա-
րակութիւններուն մէջ.

Publications de l'Ecole des Lettres (de
la Faculté) d'Alger; Publications de l'Institut
des Hautes Etudes marocaines (Rabat); Ar-
chives berbères, 1915-19; Bulletin de l'Ins-
titut des Hautes Etudes marocaines, 1920;
Hespéris, 1921էն ի վեր (Rabat); E. Laoust,
Siwa, 1932; Francisco Béguinot, Il berbero
nefusi di Fassāto, Rome, 1931; René Bas-
set, Etudes sur les dialectes berbères (Col-
lection de la Faculté des Lettres), Alger,
1884; Edmond Destaing, Etude sur le dia-
lecte berbère des Aït Seghrouche (Moyen
Atlas marocain), Alger, հատարած ոյն մէջ,
1920; Pietro Bronzi, Frammento di fonolo-
gia berbera, Bologne, 1919; André Bas-
set, Le verbe berbère (étude de thèmes),
Paris, 1929; Նոյնէն՝ Etudes de géographie
linguistique en Kabylie, Paris, 1929; Նոյնէն՝
Atlas linguistique des parlers berbères, Al-
gérie, territoires du Nord, Noms d'animaux
domestiques, I, Alger, 1936; յողումներ
և նշմարներ հետեւեալ հեղինակներու կողմէ՝
E. Destaing, G. Marcy, André Basset/
Mémoires de la Société de linguistique/
մէջ, հատոր XXI և XXII, Bulletin de la
Société de linguistique, մէջ, հատոր XXIX
և Comptes rendus du Groupe linguistique
d'études chamito-sémitiques, մէջ, 1931էն
ի վեր: E. Doutéx և E. F. Gautier, Enquête
sur la dispersion de la langue berbère en
Algerie, Alger, 1913.

Դ. — Ալիբիկեան Ընթանիք: Այս յորջոր-
ջումով կը հասկնանք այն բոլոր լեզուները,
որոնք կը խօսուին Ափրիկէի ցամաքամասին
վրայ, սկսելով Սահարայի հարաւային կող-
մէն (Նուպիան մէջը առնելով) մինչև Բարե-
յոյի հրտանդանը (քաջառութեամբ Հու-
գենդոսներու, Բուլմէններու և Մատա-
կասգարի):

Այս Ընթանիքը կը բաժնուի երկու խում-
բերու.

1. — Սուսանական լեզուներ:
2. — Պանգու լեզուներ:

Սուտանական խումբը կը գրաւէ ամբողջ հիւսիսային մասը, իսկ Պանգու խումբը՝ հարաւային մասը։ Երկուքին միջև սահմանն է Կինէի ծոցաբերանէն կամ Ֆիրհանուպո կղզիէն մինչև Զանգիպար շեղ գիծը, որ գրիծէ կը համապատասխանէ Հասարակածին։

Սուտանական ընտանիքի պատկանող լեզուները չուրջ 435 հատ են և կը բաժնուին 16 հեթախումբերու։ Տես R. N. Cust, A Sketch of the modern languages of Africa, London, 1883, 2 հատոր։ D. Westermann, Die Sudansprachen, Hamburg, 1911; F. W. H. Migeod, The languages of West-Africa, London, 1911-1913, 2 հատոր։

Ե. — Հոգինգս եւ Բուլեմէ Ընսանիք. — Այս ժողովուրդները կը բնակին Աֆրիկէի հարաւ արեւմտեան կողմի անտառներուն և անապատներուն մէջ, Բարիսյոյ հրաանդանի մօտերը։ Անոնց նախահայրենիքը կը գտնուէր Աֆրիկէի հիւսիսային կողմերը։ Բրնց ցեղակից կը համարուին նաեւ Հասարակածի անտառներուն մէջ բնակող սեւամորթները, Իրինց լեզուները կը պատկանին միեւնոյն լեզուախումբին։ Հոգինգսներու լեզուներէն քննուած է միայն Նամա լեզուն։ Նոյն ճիւղին կը պատկանի նաեւ Կուրան լեզուն։

Զ. — Աւստական Ընսանիք. — Ծմիտ անունով գերմանացի գրանակահը վերջերս հաստատեց այս ընտանիքի գոյութիւնը, որուն լեզուները կը տարածուին Մատակաս գար կղզիէն մինչև Ռադադականի կղզիները։ Կը բաժնուին երկու ճիւղերու։ —

1. — Աւստ-ասիական լեզուներ։

2. — Աւստոնեզեան կամ մալայ-բոլի-նեզեան լեզուներ։

Ոմանք այս երկուքի միասնականութիւնը չընդունելով, գտնոնք կը համարեն զատ զատ լեզուախումբեր։

1. — Աւստ-ասիական լեզուները կը խոսուին Հնդկաստանի արեւելեան մասէն մինչև Աննամ, ոչ թէ միակտուր տարածութեան մը վրայ, այլ այս և այն կողմ ցրուած կերպով։ Նախապէս անոնք բռնած էին ամբողջ տարածութիւնը, չին-թիպէ-թական, տրաւտեան և հնդկերպական գաղ-

թերը եկան հետզհետէ գրաւելու անոնց տեղը։ Եկուորները շատերը ձուլեցին և անոնց այժմու ցանուցիր վրեպը անոր արդիւնքն է։ Աւստ-ասիական լեզուները կը բաժնուին երեք մասերու։ արեւմտեքի (Հնդկաստանի) մէջ կը գտնուին մուսա լեզուները, միջին մասին մէջ՝ մոն-խմեր լեզուները, իսկ արեւելքի մէջ՝ մոնամերները։ Մուսա խումբը կը պարունակէ չուրջ 30 լեզուներ, մոն-խմեր խումբը՝ չուրջ 25 լեզուներ, որոնցմէ գլխաւորն են խմեր կամ քանդոներէն, որ աւանդուած է Է. Գարէն։ Աննամերները գրական հնագոյն յիշատակաբանը Ժն. Գարէն է։ Աննամերէնը մեծապէս ազդուած է չինարէնէն։ Աննամի հաւաքային գաւառները կը կազմեն Քոլինէին երկիրը՝ որու լեզուն, քոլինէներէն, նոյնն է աննամերէնին հետ։ Տես Sir George A. Grierson, Linguistic Survey of India, հատոր II, Mon-Khmer and Siamese-Chinese Families, Calcutta, 1904; P. W. Schmidt, Grundzüge einer Lautlehre der Mon-Khmer Sprachen, Vienne, 1905; Նոյնէն Grundzüge einer Lautlehre der Khasi-Sprachen in ihren Beziehungen zu derjenigen der Mon-Khmer Sprachen, Munich, 1905.

2. — Մալայ-բոլինեզեան լեզուները սփռուած են ընդարձակ տարածութեան մը վրայ, Մատակասգար կղզիէն մինչև Ռադադականի կղզիները, որ կ'ընէ լայնութեան 210 աստիճան։ Աշխարհագրականորէն ան կը պարունակէ չորս մասեր՝ Ինտոնէզիա, Մելանէզիա, Միգրոնէզիա և Բոլինէզիա։ Ինտոնէզիան կը պարունակէ Սուլադան, Ճավան, Պարնէն, Չէլէպիան, և մինչև Նոր-Կելինեան տարածուող մանր ազգեր կղզիները, որոնք ունին 50 միլիոն մարդաբնակչութիւն։ Անոնց լեզուներու և բարբառներու թիւը կը հասնի 170ի, որոնց մէջ ամենազարգացածներն են մալայերէնը և Բաւլայերէնը. վերջինը աւանդուած է 800 թուականէն։ Մելանէզիան կը պարունակէ Հասարակածէն հարաւ գտնուող խումբ մը կղզիներ, որոնցմէ գլխաւորներն են Պրեթանյըն, Սոգոմոնեան կղզեխումբը, Նոր Հիւպրիտեան, Սաիուելիեան, Ֆիճի և այլ կղզիները։ Այս բոլորը զուրկ են գրականութենէ։ Միգրոնէզիան կը պարունակէ Հասարակածէն գէպի հիւսիս գտնուող խումբ

մը մանր մունր կզգիններ, որոնցմէ նշանաւորներն են Մարշալեան, Գարոլինեան և Մարիանեան կզգինները։ Բոլինէզիան կը պարունակէ Մելանէզիոյ արեւելեան և հարաւային կողմերը գտնուող կզգինները, որոնցմէ նշանաւոր են Թահիթին, Նոր-Ջեւլանտան, Մարքիզեան և Հաւայեան կզգինները։ Ասոնցմէ զատ, Նոր-Կուինիոյ և շրջակայ մանր կզգիններուն մէջ կան խումբ մը լեզուներ, որոնք ընդհանուր անուամբ կը ինդուին Բաբուասեան և զորս գիտուններէն ոմանք կը կցեն մալայ-բոլինէզեան ճիւղին, ուրիշներ՝ Աւստրալիական լեզուներուն, իսկ ուրիշներ ալ զանոնք բուրդին անկախ կը նկատեն։ Տես André Haudricourt, La géographie des consonnes dans l'océan Pacifique, C. R. h. մէջ, sommaires des séances de la Société de biogéographie, Paris, 1946, էջ 68-69; Hans Jensen, Sprachwissenschaftliche Abhandlungen im Studien zur Morphologie der Polynesischen Sprachen insbesondere des Samoanischen, Kiel, 1923.

Է. — Տրալիսեան Ընթանիք. — Այս լեզուները կը խօսուին Հնդկաստանի ամբողջ հարաւային մասին և Սէյլան կղզիի հիւսիսային մասին մէջ, ուրիշ հատուած մըն ալ կը գտնուի Պելուճիստանի մէջ։ Բոլոր խօսողներու թիւը 64 միլիոն է, այսինքն ամբողջ Հնդկաստանի ազգաբնակչութեան 1/6-ը։ Կ'ենթադրուի որ արաւիական լեզուները հնագոյն շրջաններուն աւելի մեծ տարածք ունէին, բայց հնդկերոպական հընդիկներու գաղթը զանոնք դէպի հարաւ քշեց։ Այսօր ալ հնդկական լեզուներու առջև անոնք հետզհետէ տեղի կու տան։ Տրալիսեան լեզուներու մէջ գլխաւորն է քամուլեիքը, որ կը խօսուի Մատրանէն մինչև Սէյլանի միջագիծը։ Ասոր մէկ բարբառն է մալայալամը, որ կը խօսուի Մալայալի եկերքը և առանձին գրականութիւն ստեղծած ըլլալով, անկախ լեզու կը համարուի։ Թամուլերէնի գրականութիւնը առնուազն 1000 տարուան հնութիւն ունի և սանսկրիտերէնէն վերջ հնագոյնը և ճաթագոյնն է Հնդկաստանի մէջ. ունի գեղեցիկ գեղարուեստական գործեր, որոնցմէ մի քանին թարգմանուած են եւրոպական

լեզուներու։ Միւս լեզուներն են զամարա և քելուկու, որոնք նոյնպէս ունին հին և ճոխ գրականութիւն։ Միացեալները մանր լեզուներ են, ինչպէս պրահուի՝ որ կը խօսուի Պելուճիստանի մէջ և կը կազմէ բոլորովին կղզիացած լեզու մը։ Տես R. Caldwell, A Comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian Family of Languages, London, 1856, Չրդ հրատ. 1875, Յրդ հրատ. 1913; G. A. Grierson, Linguistic Survey of India, 4րդ հատոր, Munda and Dravidian Languages, Calcutta, 1906.

Ը. — Անդաման Ընթանիք. — Մեծ ու փոքր Անդամանեան կղզիներու խումբը կը գտնուի Պէնկալի ծոցին մէջ, Հնդկաստանի արեւելեան կողմը, Սէյլանի, Սիամի և Սուլամթրայի միջև, ընդամենը 24,000 բնակչութեամբ։ Բնիկները՝ անդամանեան գաւաճները, կը խօսին զանազան լեզուներ, որոնք կը պատկանին առանձին լեզուախումբի մը և որնէ ուրիշ լեզուաընտանիքի հետ կապ չունին։ Այս լեզուներու թիւն է 12։ Տես E. H. Man, Dictionary of the South Andaman Language, Indian Antiquary, Թաւելուած XLVIII à L հատորներու (1919-1923), 203 էջ in-4; Անգլերէն Պէս բառարանը՝ էջ 20-154. B. P. Kurtz, Twelve Andamanese Songs, The Charles Mills Gayley Anniversary Papersի մէջ, University of California Publications in Modern Philology, հատոր XI, 1922, էջ 79-128.

ԱՆՈՒՇԱՒԱՆ ՎՐԴ. ԶՂՋԱՆԵԱՆ
(Շարմանիկի՝ 15)

